

בר ברוכוב

בר ברוכוב נולד ב־1881 בזולוטונושה בדרום רוסיה ונפטר בשנת 1917 בקייב, מקץ 36 שנות חיים. על אף קוצר ימיו נודע לו מקום של כבוד בתולדות תנועת הפועלים הציונית הסוציאליסטית. בסקירה לאחור מתגבש והולך הרושם כי הערכת אישיותו של ברוכוב גדלה בעיקר לאחר פטירתו; למרות שאף בעודו חי נחשבה תרומתו למחשבה הציונית כהישג סגולי בעיני בני־דורו, הרי אין ספק שמשקלה היחודי של מישנתו הוענק לה דווקא בשנים מאוחרות יותר, כאשר התנהל הפולמוס על האידיאולוגיה הציונית, ותורתו היתה יסוד־מוסד בבחינת תקפותה לאור ההנחות המארקסיסטיות.

מבין האנשים שנטלו לעצמם את מישנת ברוכוב ועשוה קרדום לחפור בו, ראוי להבחין בין (א) ברוכוביסטים עקרוניים, שהציגו את ברוכוב כמי שהשכיל לשלב את הציונות במארקסיזם, והוכיח שהציונות הינה תהליך חברתי אובייקטיבי בהתפתחות החברה לקראת חירות וסוציאליזם, וכן כמי שהעניק לגיטימציה תיאורטית, המאפשרת לתנועת הפועלים היהודית והציונית להתמודד בקרב הסוציאלידמוקרטיה המאורגנת על מעמד מוכר; (ב) ברוכוביסטים פרגמטיים, ששיבחו את ברוכוב על שנתן בידי הציונות כלים לעמוד כנגד לחצה של האידיאולוגיה הסוציאליסטית, ובעיקר כנגד גישתה לשאלת היהודים, כפי שהוסקה מתורתו של קארל מארקס. אנשים אלה לא נהו אחרי שיטתו של מארקס בפילוסופיה ובתורת החברה, אבל הכירו במשקלה הגדול בקרב האידיאולוגיות החברתיות, ובכורה שיש לציונות להסתגל אליה, במטרה לערער הלכידות הניהיליסטיים שצצו, בהשפעת המארקסיזם, לגבי הבעיות הספציפיות של העם היהודי.

אולם גם המפליגים בשבחו של ברוכוב והנפעמים ממנו, וגם המסוייגים, נטו בחביון לבם למקד את התעניינותם בתקופתו הפועל־ציונית הקלאסית, כלומר בשנים 1906–1907. וכך קרה שלא השגיו או טישטשו, במתכוון ושלם במתכוון, מעגלים אחרים בתורתו, בין שקדמו ובין שהיו מאוחרים לאותה תקופה. ראה אינטגרלית של ברוכוב, שלא כמו זו הפונקציונלית, ראוי לה שלא תתעלם מכלל הרבדים, ותקפיד לשמור על נאמנות להתפתחותו הרעיונית של ברוכוב.

שלושה הם המעגלים שבהם חג ברוכוב אחר תיקון להשקפת עולמו

הציונית: המעגל האחד – החופף את השנים 1901–1905 – ראוי לכנותו מעגל הציונות החלוצית (התרפוטית); המעגל השני – חופף את השנים 1906–1914 – אפשר לקרוא לו על דרך ההכללה (שהיא בלתי־דייקנית מטבעה) מעגל הציונות הפרולטרית; המעגל השלישי – החופף את השנים 1915–1917 – הוא המעגל שבו עשה ברוכב ניסיון לשלב יסודות ראשונים ביסודות אחרונים, אלא שבשלב זה התווה רק את קווי השילוב ולא נתפנה לסכמם במישנה פסוקה כפי שעשה זאת בשני השלבים הקודמים.

המעגלים הוגדרו כאן מבחינת ההיבט הציוני, אף שבהתפתחותו הרעיונית של ברוכב היו להם עוד השלכות. זאת ועוד: אין אני חותר בסקירה זו למצות את כל מרכיבי השקפתו הרעיונית של ברוכב. חריגה מן המסלול המצומצם תיעשה אך ורק על שום הצורך לפרש מרכיב זה או אחר שהשפיע על גיבוש הגותו הציונית. במהלך הדיון יוצגו גופי מישנתו, ובכל סעיף וסעיף אשתדל להצביע על החציצות שבין מעגלי הזמן השונים.*

הבעיה היהודית ומקורותיה

שלוש מטבעות־לשון עבריות יש בהן כדי לאפיין את הבעיה היהודית אצל ברוכב הצעיר: א. סכנת־נפשות; ב. שינאת־חנים; ג. בעלי־הבית (ראה: מ. מינץ, הגיגי ברוכב בשאלת היהודים, הציונות, ג', ת"א, תשל"ד, עמ' 515). סכנת־נפשות – רוצה לומר, שהוויית היהודים כרוכה בחרדה מתמדת לחייהם, משל חרב דמוקלס מתהפכת באורח קבע מעל ראשיהם. הַעֲדָר הביטחון באשר לקיום הפיזי, עלול להסביר מקצת ליקויי־אופי כגון רישעות, כנות והַעֲדָר דיוק. ברוכב משוכנע כי סכנת כלליון אורבת לקיום היהודי. תחזיתו הקודרת מקורה לא רק בהוויית הפוגרומים של 1903, אלא מעוגנת בראש וראשונה בהסתכלות עיונית, המלמדת כי הגלות כפופה לחוקיות אכזרית של ביטחון פוחת והולך, ואם מאמצי הגאולה לא יהיה בכוחם להטות את הכף – כליון היהודים הוא בלתי־נמנע.

עילת הדבר היא בשינאת־חנים המתאפיינת בהסתייגות של כל אדם מן הזר, הבלתי־מוכר, השונה. הזר נושא עימו יסודות מנוכרים לסביבה ובעצם הופעתו הוא פורע את האיוון שבמערכת ההסתגלות המצויה; הוא מקפח את תחושת השייכות והאמינות של הכלל, ונוסך הַעֲדָר־ביטחון. ברם – אפשר וכך זה אף מתרחש – הבלתי־ידוע, המעורר הסתייגות ולעיתים אף סלידה, יפנה את מקומו לידוע, למהימן, לזה שאפשר להסתגל אליו; כלומר, יסודות

* המובאות להלן לקוחות על־פירוב מכתביו שבהוצאת "הקיבוץ המאוחד – ספריית פועלים" והן תינתנה בסוגריים תוך ציון הכרך והעמודים.

יוצא־דופן שנקלעו לסביבה לא־להם, יצמחו באיטיות לתוכה, ייבלעו בה, ותחושת האי־נוחות שליוותה את נוכחותם קודם לכן תתחלף בתחושת אמינות וביטחון. לא כך יתנהלו הדברים אם ההסתייגות תעמיק לחדור; או אם ההסתייגות תהיה מוכתבת על־ידי רגשי האיבה, מכוונת ויוזמה על־ידיהם. האיבה ליהודים – סבור ברוכב – היא מן הסוג המתואר; נגזר עליה שלא להיות קונוורטטיבית. שכן, הוא טוען, "היהודים בגולה נחשבים לזרים תמיד"; ולא הרי זר כהרי זרים; ולא הרי זרים כהרי בני ארץ זרה. "זרים – הווה אומר, המון אנשים ניכר בעל תכונות מפורשות ביותר; סוציאליות, פסיכיות ובעיקר פיזיות (הפרצוף, המיבטא, התנועות, ההילוך, החזות). פחד הזרים האלמנטרי, האופייני לכלל האנשים בשלבים הנמוכים של ההתפתחות התרבותית, נעשה ברבות הימים, בשלבים גבוהים יותר, מורכב יותר מחמת ההתחרות הבין־קיבוצית. כל זמן שקיים ויוסיף להתקיים משטר חברתי המיוסד על תחרות, על צורות אנרכיות של התחרות, תשאף כל חטיבה חברתית לדחות מתוכה את הזרים, להרחיק אותם מהשתתפות בחלוקת הנכסים החומריים הניתנים להפקעה" (א' – 36).

ומכאן למטבע־הלשון השלישית. העובדה שהיהודים חסרים נחלה חומרית־סוציאלית משלהם, כלומר שהם אינם "בעלי־בית" על שום טריטוריה מוגדרת משפטית, עושה את נטייתם להיטמע בסביבה, להסתגל אליה, בלתי־רצויה מלכתחילה. העמים "חומדים" את הטריטוריות שהזרים יושבים עליהן, ורק בעטיה של "חמדנות" ואת הם מעכלים את השונות של האוכלוסין המתגוררים בתוכם. לא כן היהודים. הם בני בלי־מולדת, תלושים מנחלה, יושבים במקומות מושבם בחסדם של בני המקום. דבר זה מסביר מדוע גוברת בתולדות עם ישראל בגולה פעולת הסביבה המכוונת לכידול היהודים (האיזולציה). ועוד מטעים ברוכב, שככל שיבקשו היהודים להסתגל לסביבה, למוטט את המחיצה הנורמטיבית והפסיכולוגית המפרידה ביניהם לבין שכניהם, כן תגבר תגובת הדחיקה והעוינות של הסביבה כלפיהם.

אין ברוכב נכון לקבל את ההסבר הדתי לשינאת ישראל. שהרי דווקא במקומות שבהם לא השתקעו היהודים הופיעו חסידים לדת משה (כוזרים, כיתות מתיידיים) (א' – 36). גם ההתחרות האישית הפשוטה איננה מניחה את דעתו כהסבר, שכן שינאת ישראל מקיפה את כל היהודים ונגועים בה מעמדות שאינם באים לידי התחרות בלתי־אמצעית עם היהודים. שינאת ישראל מטביעה חותמה על האובייקט כולו. זהו רגש שאינו תלוי בדבר – איבה כלפי היהודי "סתם ככה", ללא כל אשמה ואמתלה (א' – 37). אף הדמוקרטיזציה והסוציאליזם ("הפרוגרס") לא יפתרו את בעיית היהודים בגלות. באורח פרדוקסלי הם עשויים (ואני מרחיב את הדיבור בנושא על שום

אקטואליותו) להתריף את הבעיה. המעורבות הגדולה והולכת של ההמונים בענייני מדינה וחברה מקנה אפקטיוויות להלכי-הרוח העממיים וכופה הסתגלות אופורטוניסטית גדלה והולכתה אליהם. שינאת היהודים הופכת איפוא לאלמנט של ההתייחסות המדינית.

ברוכוב הלעיג על ההסברים המארקסיסטיים והליברליים הגורסים שהאנטישמיות הפעילה היא יוזמה של גורמי שלטון הנוזקים לשיטות נוחות של הסחת-דעת; ההיפך מזה הוא הנכון. על-ידי התרת הרצועה הפוגרומיסטית כופים עצמם השלטונות לטעמו של ההמון וחושפים את רפיונם של היהודים. ומכאן שאין ב"פרוגרס" ארוכה לבעיית היהודים. הוא עשוי רק להחריפה ולהפכה לעימות מפולש יותר (א' – 14 ואילך).

גם האמנציפציה היהודית הפורמלית לא היתה פועל-יוצא של הקידמה המדינית או המוסרית, ואף לא של הצהרת זכויות-האדם. גרמו לה כוחות כלכליים שהיו כרוכים בהתפתחות המשק הקפיטליסטי בשלב המהפיכה התעשייתית (א' – 40). מתן העדיפות למניעים האנרכיים של הייצור, הוא שהעניק בדיעבד את חירות היוזמה ליהודים ועשה את חייהם יותר נוחים במקצת ונסבלים יותר. אולם המשק האנרכי חייב היה לפנות מקומו למשק המאוגד, החותר להגבלת ההתחרות והנוגס כמובן מאליו מן האמנציפציה היהודית.

המעניין הוא, שבכלל התצורות המאוגדות, הצומחות בשלב המפותח של הקפיטליזם והמצרות את צעדיהם של היהודים, מונה ברוכוב ליד הטראסטים, הקארטלים, הסינדיקטים – גם אגודות של צרכנים ויצרנים, איגודים מקצועיים ותנועת הפועלים (א' – 40). לשון אחר: דווקא תנועת הפועלים (האיגודים המקצועיים והמפלגות) – שהיא אליבא דמארקסיסטים מופת של התהליך האוטואמנציפציוני המודרני – להערכתו של ברוכוב הינה בית-קיבול מסוכן של שינאת יהודים בת-זמננו. ועל כן התריס נגד הפקת לקחים שהם בבחינת הלכות פסוקות, המשווים לפרולטריון הבלתי-יהודי דימוי של מושיע לענות היהודים, וליגלג על הציפיות שתולים בסולידריות הפרולטרית הבינלאומית.

הוא מביע את ספקנותו באשר לפרולטריוזיה של היהודים, אשר לדעת השואפים לתיקון היהודים היתה צריכה לחלצם ממצוקת הגלות. לדידו, קיימת מלבד הפרולטריוזיה שבייצור גם פרולטריוזיה שבחוסר-העבודה. ודווקא זו האחרונה היא המאפיין הקובע של חיי היהודים. "קשה מאוד ליהודים להגיע לידי פרולטריוזיה שבייצור, חרושתית-תעשייתית, מפני שינאת ישראל מצד המעבידים והפועלים, מפני הלך-הרוח המלחמתי של היהודים המדוכאים, מפני מיעוט מפעלים גדולים של יהודים, במקצת מפני

השֶׁבֶת ושיירי מסורת של הוויה עירונית נתוקה מעבודת כפיים, אך בעיקר משום שהיהודים, בני־עיר תשושים, מנוצחים בשוק העבודה על־ידי בני הכפר הבריאים" (א' – 41).

היהודים משתלבים בעלי־כורחם אך ורק כמה שהוא מכנה "לופט־פרולטריאט" של מלאכה ותעשיית־בית. הוא הפקיע תופעה זאת וסירב לראותה כגילוי של פרולטריזציה, בנקטו, מעשית, את תורת האי־פרולטריזציה כמאפיין של תוצאות הדחיקה הכלכלית של היהודים.

גם באשר להגירה לא הסכים ברוכוב להשקפה הגורסת שהיא מנקזת את המצוקה היהודית ומוצאת לה לא רק אתנחתא אלא גם פורקן. נאמן לגישתו היסודית בדבר שורשי שינאת היהודים, הוא העריך כי ההגירה תורמת להפצת שאלת היהודים בעולם כולו ומעלה אותה למדרגת חריפות גבוהה יותר; האנטיאליניזם (שינאת הנוכרים) המתעורר מאליו בארצות הקולטות מהגרים הופך לאנטישמיות, שכן איבה זאת כרוכה בהכבדה פוליטית מיזערית.

עד כאן ההשקפה שברוכוב ניסח בתקופתו הראשונה. בשלב של פועלי־ציון לא חלה אצלו שום תפנית משמעותית במישור של הגדרת הבעיה היהודית ומקורותיה. חידושי־מה אפשר למצוא רק בהתבטאויות, כגון זו הרווחת בדבר היות היהודים אומה אקסטרטוריאלית – שהיא ניסוח חלופי לקבוצה לאומית שאינה בעלים על נחלה מסויימת. לזה מתקשרת הגירסה שאומה אקסטרטוריאלית חסרה את היסוד החיובי לחיים לאומיים עצמאיים, כלומר איננה עשויה להתלכד כדי להגן על הנחלה הלאומית. ברם, היעדרו של היסוד החיובי, שלא כמו אצל קבוצות אקסטרטוריאליות אחרות, איננו גוזר אי־קיום על האומה היהודית האקסטרטוריאלית. על חייהם של היהודים מטביע חותמו גורם מִבְדֵּל – שמקורו בהתייחסות הסביבה אל היהודים. זהו, על־פי הגדרתו של ברוכוב, היסוד השלילי לחיים לאומיים. והיסוד השלילי איננו אלא אותה שינאת זרים שהאומות הטריטוריאליות מפגינות כלפי קבוצות חברתיות אקסטרטוריאליות המנסות להיאחו בקירבן והחסרות אמצעי מגן בדמותה של מדינה מאורגנת, העשויה להגן עליהן אם יבקש איזה גורם להזיק להן.

היהודים, "כל זמן שהם 'מועילים' במשהו לחברה שבתוכה הם יושבים, כלומר כל עוד הם ממלאים פונקציה שעדיין לא נתפסה על־ידי אחרים בתוך החברה הזאת ואשר משמשת לפיתוח כוחות היצור של אותה חברה – כל אותו זמן 'נסבלים' 'הזרים' האלה 'הבאים מבחוץ', והם מנוצלים על־ידי העמים הטריטוריאליים המקיפים אותם" (א' – 196). אולם שעה שמתעוררת בחברה הזדקקות לפונקציות שממלאים הזרים, פוסקים הללו להיות אוביי־

קט של ניצול רצוי. קיומם נעשה מיותר ואחת דתם להישחק ולהידחק נמרצות מתוך המערכת.

אם לגבי הסברת השינאה ליהודים נקט ברוכב רק מטבעות-לשון חדשות, הרי שבבעיות הפרולטריוציה נזקק לתיקון משמעותי. לא עוד טען כי המוני היהודים הנדחקים מן המסחר והמלאכה אינם יכולים לעבור תהליך של פרולטריוציה ממשית, אלא השתדל לסייג בין פרולטריוציה נורמלית ובלתי-נורמלית. היהודים נקלטים בנקל בייצור הזעיר, או כפי שהוא מגדיר זאת – בשלבי ייצור אחרונים, ולא בייצור הגדול או בשלבי הייצור הראשוניים. בייצור הגדול אין היהודים יכולים להשתלב על שום ההתחרות החריפה של מבקשי עבודה מקרב האיכרות ומקרב העם "השורשי", וגם בשל מיגבלות הכרוכות בצרכים דתיים, חברתיים ותרבותיים (טענה שנדרש לה גם בשלב הראשון). מבקשי העבודה היהודים נאחזים על-כן בייצור הזעיר, שבו טרם ניטשטשה המחיצה בין עבודה מיומנת ובלתי-מיומנת, ושבה כוח העבודה היהודי המקצועי איננו ניתן להחלפה על-ידי יסודות נבערים שמוצאם מן הכפר. פרולטריוציה כזאת הינה בלתי-נורמלית על שום הטעמים הבאים:

1. הייצור הזעיר נתון לזעזועים נמרצים בעטיה של התחרות והוא נאלץ להזדקק לשיטות ייצור ממוכנות יותר, המסכלות את הצורך בעבודה מיומנת יותר. ממילא עשויים ענפים אלה להיפתח לפני חדירה של כוח עבודה זול, הנתמך על-ידי האגואיזם הלאומי של עם הרוב, ולפיכך חש עצמו הפועל היהודי בלתי-יציב במקום עבודתו, נאחז בו אחיזה זמנית ושואף להיחלץ ממצוקתו על-ידי פרולטריוציה.

2. וזהו העיקר. המפעלים הפרטיים של התעשייה הזעירה ואפילו בתי-החרושת הבינוניים בענפי ייצור מסויימים, הקולטים את מבקשי העבודה היהודים וההופכים אותם לפרולטריון לכל דבר, אינם מקנים להם מה שברוכב קורא – בסיס אסטרטגי איתן למלחמתם המעמדית. הפועלים היהודים, מטבע מעורבותם בתהליך הייצור וגם על שום הרקע החברתי שלהם, נוטים יחסית מהר ליישם את עקרונות הארגון המקצועי והפוליטי המתגבש מתוכם. אין זה מקרה כי דווקא בין פועלי תחום-המושב היהודי צמחה תנועה מקצועית יהודית חזקה, שהזינה מקץ זמן קצר את הארגון הפוליטי האמין ביותר של הסוציאלי-דמוקרטיה ברוסיה, ה"בונד". אלא שאֵליה וקוץ בה. יעילותו של הפרולטריון היהודי בכל הנוגע לטיפוח צורות המאבק המקצועי, להיטותו והיענותו לשביתות בייצור ולמיפגנים פוליטיים, כל אלה התגלו חיש מהר כנוגדים את האינטרסים החיוניים של הפרולטריון הזה עצמו. לא היה בשביתות שאורגנו במפעלי הייצור הזעירים כדי לחתור תחת יציבותו של המשטר. השביתות היהודיות, משלא שולבו בשביתות

שהקיפו מפעלי יצור גדולים בהשתתפותם של פועלי העמים ה"שורשיים", היו למיפגני-סרק, לגילויים של חוסר-אונים, של היסטריה מקצועית קצרת-ראות. והעיקר, הן סייעו להרוס את היצור היהודי הועיר, להחלישו במלחמת הקיום האכזרית שלו עם מתחריו הלא-יהודים.

נחשלותו של הבסיס האסטרטגי, לאמור צרות התשתית היצרנית, שעליה ניצב הפרולטריון היהודי, גוזרת איפוא באשר לכושרו האובייקטיבי לערער את תקינות המערכת הקפיטליסטית היצרנית, ולכפות בדיעבד ויתורים מצד המעמדות המנצלים. הפרולטריון היהודי, בשל אופי השתלבותו ביצור, בשל היותו נתון לתנאי ניצול קשים יותר, הן בהשוואה לרמת המיומנות העדיפה הנדרשת ממנו, הן בהתייחס לאיתנות הארגון המקצועי הניצב לימינו, ואל עומק המודעות האידיאולוגית באשר למצבו ותעודתו, משול לפרומתיאוס הכבול החשוף לגורלו האכזר.

סוגיה זו מתקשרת להערכת הדינמיקה ההגירתית של העם היהודי. ואף בנושא זה עשה ברוכוב בתקופת פועל-יציון שלו רוויזיה משמעותית, אלא שעניין זה שייך לפרשה הבאה.

עקרונות הפתרון לבעיה היהודית והנושא שלו לאורך כל דרכו הרעיונית סבור היה ברוכוב, כי פתרונה של הבעיה היהודית הוא בטריטוריאליזציה של העם היהודי. היינו, בהפיכתו לאדון על כברת ארץ מסוימת. רק בעיצוב הציבור היהודי כ"יש" פוליטי, עומד בפני עצמו והמיישם ריבונות פורמלית ובלתי-מסוייגת במדינה משלו, יש כדי לחלץ את העם היהודי מאימת הכיליון האורבת לו ולהקהות את חודה של שינאת-החיים המתמקדת בו.

עיקרון שני שברוכוב לא פסק מלדבוק בו היתה הנחה כי בפתרון הבעיה היהודית מעוניינים לבד מהיהודים גם העמים כולם ושהוא אינטרס בינלאומי המעוגן בתהליך התהוות הפזורה היהודית; וזה הטעם לכך שבאמצעות ההגירה היהודית נתחזקה זיקתם ומחוייבותם של העמים לבעיה ולפתרונותיה הטריטוריאליסטיים.

תמורות משמעותיות ניכרו בגישותיו של ברוכוב לנושא ההגשמה הציורנית. לבירור סוגיה זו יוקדשו דברי להלן, ואם אנקוט פירוטי-תר, הרי זה רק על שום האינטרפרטציה המצמצמת שנשתגרה בעטיו של הדיוקן הפועל-יציוני האקסקלוזיווי שניתן לברוכוב על-ידי חסידיו.

בתקופה הקדם פועל-יציונית הסתייג ברוכוב בצורה נחרצת מכל דימוי אוטומטי של הגשמת הציונות (אוטומטי ולא סטיכי, והדברים מפורשים אצלו). הדברים תפסו גם באשר לבעלי הציונות המדינית, שציפו לצ'רטר

פוליטי, ומרגע נתינתו תיארו לעצמם את התפתחות תהליך ההגשמה הציונית כגזור על-פי מניעים וכיווני פעולה קפיטליסטיים. לדעת ברוכוב, אין הגשמת הציונות מעוגנת בכורח אימננטי, בכעין מכאניזם, המשלב זרימת הון וכוח-עבודה לארץ. "שום תעמולה וארגון לא יעוררו את המוני העם היהודי להגר אל ארץ שעדיין שום דבר אינו מוכן שם לקליטתם" (א' – 51). הציונות – שומה עליה, בטרם תיהפך למפעלו של העם היהודי במוכן האימננטי, להיות תחילה מפעל של יהודים אידיאליסטים אשר ישקדו על הכשרת הארץ והעם. והכשרת הארץ היא כאן חשובה יותר ודחופה יותר מהכשרת העם. הציונות בשלביה הראשונים היא איפוא תנועה של חלוצים (מפעל של חלוצים) אשר ברוכוב הכתירה בשם תנועה תראפוטית (ריפויית). היא תגייס קבוצות של אידיאליסטים אשר יהיו נכונים להניח מאחוריהם את הגלות לחלוטין ולהתמסר לעבודה מפרכת, הכרוכה בהינזרות וניתורים, בכוונה להניח את היסודות למפעל הציוני. משיתם השלב הזה, תיהפך הציונות למפעל-עם ולבסוף לאולוציה עממית. או אז יקבל המפעל ההתיישבותי הציוני אופי קפיטליסטי, על כל הניגודים השייכים לו אינטגרלית, וגם מבחינת המוטיוציה האובייקטיבית שתזרים הון וכוחות-עבודה. מעניין כי בתמונה הפרספקטיבית שצוירה על-ידי ברוכוב בשלב הזה של הגותו, לא נודע תפקיד ציוני כלשהו לפרולטריון היהודי, והדברים מובנים משום הערכתו שפרולטריון כזה איננו בנמצא, או שמשקלו בטל ומבוטל. למעשה הגה ברוכוב בחידושה של תנועת "בילור" – ואף שיתף עצמו בנסינות לארגן "בילור חדשה". אפשר איפוא לראות את כתביו המוקדמים, בעיקר את מאמרו "לשאלת ציון וטרטוריה" (א' – 18–154), כאחד הנסינות המקיפים הראשונים לבסס ביסוס עיוני את השייכות האינטגרלית של החלוציות לציונות.

זאת ועוד: תהא זו הבנה מוטעה של גישתו, אם נסיק מן הדגש על הכורח בולונטריות לצורך קידום המפעל הציוני, כי ברוכוב לא ראה את ההעפלה החלוצית ככפופה לסטיכיה החברתית והפוליטית של העם היהודי. החלוציות לא זו בלבד שהיתה כורח היסטורי תקף כאותם האילוצים הפועלים בתנועות אוולוציוניות רגילות, אלא שהיתה גם בגדר הסתגלות אידיאולוגית וארגונית משוכללת ביותר, מתקדמת ביותר. בתקופתו הפועל-ציונית הקלאסית הסתייג ברוכוב, בלי לומר זאת מפורשות, מתורת התנועה התראפוטית, ותלה עצמו באילן אחר, בציונות הפרולטרית. "הציונות הפרולטרית" – הצהיר – "אפשרית רק במקרה שהציונות ניתנת להתגשם על-ידי המלחמה המעמדית. הציונות אפשרית רק אם הציונות הפרולטרית היא אפשרית. אך אם הפרולטריון היהודי אין לו כל דרכים מיוחדות משלו להגשמת הציונות, הרי

הציונות היא הזיה חסרת שחר" (א'–211). ברוכוב ביקש איפוא לראות בפרולטריון היהודי יסוד, המעורב בעשיה הציונית, מעורבות של ממש, ובתור פרולטריון לא היה אפשר לצפות מעורבותו בלי שתהא מקושרת במלחמתו המעמדית ובסוציאליזם.

הכיצד?

שזורה בזה מהותית ההסתכלות, שברוכוב נטה לה בשלב זה, בדבר אופי הפרולטריוזיה של היהודים אשר גורמת להם להצטופף בבסיס אסטרטגי צר ונחשל ומסלפת על-כן את מלחמתם המעמדית, על-אף שהמוטיווציה למלחמה זו היא דווקא מן הקיצוניות, בהשוואה לפרולטריון אחר. ברוכוב ביקש להוכיח שהציונות בהתגשמה צריך שתעניק לפרולטריון היהודי את הבסיס האסטרטגי המתוקן והיעיל למלחמתו המעמדית. הסוגיה כיצד עשוי הפרולטריון היהודי לגלגל את מלחמתו המעמדית מן הבסיס האסטרטגי הלקוי אל הבסיס המתוקן – ולמה עשויה השתלשלות זאת להתבצע במיכלול ההגשמה הציונית ולהקנות לה צידוק היסטורי – מביאה את ברוכוב לדיון בדינמיקה של ההגירה היהודית, שהיא אחד מחידושי תורתו החשובים בשלב של פועל-ציון.

בניגוד להשקפות רווחות (שאף ברוכוב דבק בהן במעגל המוקדם), שההגירה אך מפזרת את העם היהודי, ממריצה את אובדן כוח החיות הלאומי הממשי שבו, ומציגה אותו אל מול גורלו בחזית רחבה יותר ואכזרית יותר, נקט עתה ברוכוב הערכה שונה. תהליך ההגירה נצטייר לו עכשיו כערוץ שלתוכו מתנקזים הגורמים החיוביים, הרגנרטיוויים, של המצוקה היהודית. שכן תהליך הפיזור היהודי כונס בחובו בעת ובעונה אחת אלמנטים של ריכוז, ההולכים וגוברים יחד עם תהליך התיעוש הכללי. בנדידתה בעולם נאלצת העבודה היהודית להיצמד אל ההון היהודי. שניהם אנוסים לנדוד, במצוות, שניהם מתנסים בנסיונות הסתגלות לארצות הקליטה, נסיונות העולים בהכרח בתוהו, עד לרגע שההגירה תופנה – מכוח ברירת התנאים האפשריים – לארץ-ישראל.

זרמי ההגירה היהודית יתועלו לארץ-ישראל מכוחו של מאנזום סוציו-כלכלי כביר; שכן המהגרים היהודים, בעלי-הון ופועלים כאחד, מנסים לכבוש לעצמם אחיזה בארצות ההגירה ונתקלים שוב בגורמים המתחרים בהם בהצלחה, דוחקים אותם ומאלצים אותם לחפש ארץ קליטה אחרת. זה טבע הנדידה, שהיא מוליכה את היהודים תחילה מן הארצות הנחשלות אל הארצות המתקדמות מבחינת התיעוש. ולאחר-מכן, בשל שינאת הזרים והתחרות, היא מאלצת אותם לשוב ולפנות אל ארצות נחשלות מסוג מיוחד. וארץ-ישראל נראתה לברוכוב, מטעמים שונים שעוד ידובר בהם, כארץ אשר אליה יטיב

ההגירה היהודית להסתגל, וממילא תגיע בה הבעיה היהודית לכלל פתרון. עניין אחרון זה אין לנתקו מהערכת קצב ההתפתחויות: שלא כבתקופה הראשונה, כאשר התחזית להגשמת המפעל הציוני נצטיירה לו כתהליך איטי, אורגני, חבוי בחיקו של עתיד מעורפל, נשתכנע עתה ברוכב, כי גלגלי המפעל הציוני מתחילים לנוע בצורה נמרצת. חילו כבר ניצב בנקודת הזינוק והוא עשוי להתפרץ בזרם אדירים בשנים הקרובות, כלומר החל משנת 1906, שהן השנים שבהן גובשה התיאוריה של ברוכב. השפיע על כך ללא ספק זעזוע הפרעות שהתחולל בעקבות המניפסט של אוקטובר 1905 ברוסיה, והקצב הגובר של העליה השניה שבא בעקבותיהן. הפרוגנוזה של הסטיכיה ההגירתית חזתה איפוא גם את החדירה ההמונית של היהודים לארץ וגם את עיצובו של היש היהודי בה, כהתפתחויות בלתי־נמנעות הנמצאות על הסף ממש (טריטוריאליזציה סטיכית). שלא כבהערכתו הקודמת ובניגוד חריף לה – מחד גיסא נמצאה הבורגנות היהודית, אשר נועד לה תפקיד קונסטרוקטיווי בלעדי, בהיותה המפעילה את עתודות ההון שלה, בהתאם לעקרונות הרווח־יות הקפיטליסטית, ומאידיך גיסא הפרולטריון היהודי, הנגרר אחרי ההון היהודי בכל מהלכי ההגירה, לרבות ההגירה לארץ־ישראל.

ברוכב נקט איפוא גישה אופטימית וריאליסטית כביכול, כאשר העריך כי הבורגנות תסדיר את מה שכונה בפיו "הגורמים היוצרים שבתהליך הסטיכית", כלומר את הטריטוריאליזציה הכלכלית של עם ישראל בארץ־ישראל. הבורגנות, בהיותה מונעת על־ידי אינטרסנטיות כלכלית ערטילאית, הוטל עליה לתרום את התרומה המכרעת למפעל בניין הארץ. עליה להשקיע את משאביה בצורה היעילה ביותר ולהניח, כמו בהיסח־הדעת, את הבסיס למפעל הריכוז הטריטוריאלי של העם היהודי בארץ־ישראל. ברוכב ציפה לכך שהפרולטריון היהודי, הנגרר אחרי הבורגנות היהודית, יהיה שקוע במלחמת־תו המעמדית על היבטיה השונים והמיוחדים לה (מלחמה מקצועית ומלחמה פוליטית). ברוכב הסמיך לכאן את תורתו בדבר חלוקת הפונקציות: בעת הטריטוריאליזציה הכלכלית – כלומר, הקמת ישוב יהודי צפוף בארץ, יופקדו התפקידים היוצרים בידי הבורגנות ומעמד הפועלים ייחד עצמו להסרת המכשולים הפוליטיים מעל דרכה של הבורגנות, משיופיעו ואם יופיעו – כלומר יטול על עצמו תפקידים משחררים. לפי זה, אל לו לפרולטריון לעמוס על עצמו משימות קונסטרוקטיויות. משימות כאלה אף לא נצטיירו בדמיון, שכן התיאוריה לא חזתה מצוקות של כיבוש העבודה ובעיות העבודה היהודית היו אמורות להיפתר מאליהן. קצב שילובו של הפרולטריון היהודי במשק הארץ צריך היה להיות מווסת על־ידי קצב זרימתו של ההון היהודי ועל־ידי שוק העבודה שיתהווה בדיעבד. לבעיית

הפרולטריוציה היהודית גם לא היה היבט ערבי פרובלמטי. ערביי הארץ נחשבו על-ידי ברוכוב, עוד בשלב הטרום פועל-ציוני, ליסוד אתני שמקורו בצאצאי התושבים היהודים מן העת העתיקה, השמח לחזור לצור מחצבתו. מכאן שהפרולטריון שיתהווה בהכרח מקרב אוכלוסי הארץ יספג בתוך הפרולטריון היהודי המהגר, ולהיפך. בשלב הפועל-ציוני נרתע ברוכוב מן הנוסחה דלעיל, אבל גם אז לא חזה קושי, שכן לא הטיל ספק בכושר הסתגלותם של תושבי "האכסניות הבינלאומיות" (ארץ-ישראל היא בגדר אכסניה כזאת – ועל כך להלן) אל קבוצות החודרות פנימה ונאחזות שם. לפי הפרוגנוזה הזאת היה צפוי כי תושבי הארץ יאבדו את זהותם המטושטשת, ייבלעו ביסוד הלאומי היהודי וייהפכו לחלק אינטגרלי של החברה היצרנית החדשה שתתהווה בארץ.

מכל מקום, התהליך החזוי של ההתנחלות היהודית בארץ לא היה חשוף לתחרות במישור הפרולטריוציה. המשק היהודי המתפתח צריך היה לקלוט גם את עתודות העבודה היהודית המהגרת וגם את כוחות העבודה שייפלטו מקרב אוכלוסי הארץ לאחר שההתנחלות היהודית תפורר את מערך חייהם המסורתי.

במאמר "על תפקיד מעמד הפועלים בהגשמת הטריטוריאליזם" (א' – 311–337), אשר ברוכוב חיברו משיצא מן הכלל בדצמבר 1906 (אגב, המאמר איננו חלק מן "הפלטמפורמה שלנו" ואף אין לראותו כהשלמה יוזמה לה), חידש ברוכוב בכל הנוגע לסוגיית מקומו של הפרולטריון היהודי בתקופת הטריטוריאליזציה הכלכלית, כלומר כאשר עיקרו של הנטל הקונסטרוקטיווי רובץ על הבורגנות. הוא נקט אבחנות שאולות מן הוויכוח שרווח בקרב הסוציאלדמוקרטים הרוסים על אודות תפקידו של הפרולטריון הרוסי במהפיכה הבורגנית. "בפרוגנוזה של פועל-ציון" – אומר הוא – "מושך הפרולטריון את הבורגנות לעבודה הטריטוריאליסטית, כמו מעמד הפועלים ברוסיה, אשר תוך כדי מלחמתו הבלתי-אמצעית נגד נציגי הקפיטל הוא נלחם בה-בשעה גם נגד הממשלה הרוסית" (א'–315). ניסוח זה בא ללמדנו כי ברוכוב ראה את ההתמודדות נגד השלטון העות'מני ועל שיחרור הארץ מן הכבלים הפיאודליים שהשלטון הזה כרך סביבה, כקרובה. בהיצמדו לניסיון הרוסי וללקחים שהופקו שם, פיקפק ברוכוב אם תדע הבורגנות הציונית לנהל מערכה עקיבה על שיחרור הארץ מן השלטון התורכי, כלומר על הטריטוריאליזציה הפוליטית (כך כינה השגת ריבונות פוליטית). הוא הלעיג על הרוכ שבקרב הציונים הבורגנים, המתארים לעצמם את הגשמת הציונות כתהליך ללא יסורים ובדרכי שלום, תהליך של "כיבוש" כלכלי-תרבותי, ולא חסך ביקורתו מן המיעוט החולם על "תפיסת" הארץ בדרך

צבאית מהפכנית. וכל זה כיוון שהבורגנות נפסלה מראש בגין פחדנותה ופסיחתה על שתי הסעיפים. "לקח המהפיכה הרוסית" – אומר ברוכוב – "ולקח כל שאר המהפיכות שהיו לפניו כבר לימדונו למדי" (א'–331).

הוקעת הבורגנות לא באה אלא כדי לקבוע שאת תפקיד שיחוררה של הארץ מן העול התורכי (היינו מן הפיאודליזם), כלומר תפקיד הקניית הריבונות לעם ישראל בארץ-ישראל (טריטוריאליזציה פוליטית), יכול ליטול על עצמו רק הפרולטריון הציוני והוא בלבד. למשימה זו הוא מכין עצמו עוד בתקופת הטריטוריאליזציה הכלכלית. כאן לפנינו האחיזה התיאורטית המעניינת, המקשרת את הרעיונות של ארגון "בר-ג'ורא" (הגרעין הפנימי של "השומר") אל הקונצפציה האידיאולוגית של ברוכוב ושל פועלי-ציון בעליה השניה. לא שישאל שוחט שקל את הקונסטרוקציה הזאת לפרטיה והסיק את המסקנות המעשיות, אלא משבא לשקול את הצורך לעצב גרעין של כוח צבאי ופוליטי מחתרתי, במטרה שהפועלים היהודים בארץ יהיו נושאי המערכה הפוליטית נגד השלטון התורכי, נפלו רעיונותיו על קרקע קונצפטואלית של פועלי-ציון ועל כן נלהב ברוכוב לרעיון, ואילו בן-צבי התייצב בצמרת "בר-ג'ורא", ביחסו לעניין חשיבות שאין גדולה ממנה.

נכון, כי קצת יותר מאוחר נתפוגג בטחוננו של ברוכוב בדבר נמרצותם של התהליכים הסטיכיים המבשילים את הטריטוריאליזציה הכלכלית ונתגלעו לו בקיעים במערכת; הוא היקשה: כלום אפשר להגדיר את ההתנחלות היהודית הצפויה כתהליך המוני, כהסתגלות פשוטה, סטיכית? כאשר דן, בשנים 1908–1909, בלקחי מהפכת 1905 לא הוסיף ברוכוב לתאר את התמונה הישנה, שכן כירסם בו הספק אם הפרולטריון היהודי עשוי למלא תפקיד פוליטי אוונגרדי, והיה חרד לתנאים שבהם נדרשה הבורגנות הציונית למלא את תפקידיה היוצרים. אם בתקופה של פועלי-ציון הקלאסית נצטיירה ההשתלשלות כנמרצת, השלב של הטריטוריאליזציה הכלכלית עמד להשתור במאבקים על עצמאות, על טריטוריאליזציה פוליטית, וגם הכלים הארגוניים שגיבשה התנועה הציונית (הקונגרס) עשויים היו להתגלגל חיש מהר לכלים ממלכתיים, הרי כעת, כשתהליך הגשמת הציונות בתחזיתו של ברוכוב נתגלה ככושל בכל הקשור לקצב מרכיביו הסטיכיים, הוא ניסה לעגן את הפרוגנוזה שלו בפרספקטיווה היסטורית ממושכת, בחינת "גם אם יתמהמה בוא יבוא". בהקשר זה החל קוסס בו החשש, שמא מעורבות יתירה של הפרולטריון היהודי במאבקים הפוליטיים והעתקים לזירת הקונגרס הציוני, מזיקה ומחלישה את משמעת העשייה של ההסתדרות הציונית וגורמת לה לבורגנות שתירתע, שתתקפל, שתבובז מרצה על עימותים "מעמדיים", וממילא תבלום את עשייתה הקונסטרוקטיווית בארץ. ומכאן הסיק ברוכוב,

שיש להפקיד את הקונגרס הציוני בידי הבורגנות, על-מנת שתמצא בעצמה את השיטות הציוניות היעילות ביותר לטעמה, ללא חרדות העשויות לשבש את השורה, וכי יש לראות את הקונגרס כמערך מפלגתי של הבורגנות ולא כפרלמנט לכל דבר. לשון אחרת, פסילתו של ברוכב את השתתפות פועלי-ציון בקונגרס הציוני לא נבעה מעודף להט מעמדי, על-אף מטבעות אידיאולוגיות שנוזקו פה ושם, אלא נהפוך הוא – היא שיקפה את חרדתו לגבי תקינותו של תהליך הטריטוריאליזציה שבשלב הכלכלי הוא מופקד בידי הבורגנות, ובידיה בלבד.

עד כאן עיקרו של נוסח ברוכב בתקופה הפועל-ציונית הקלאסית, ואם אנסה לסגור את המעגל אומר: הפונקציונליות שנתקיימה בו בין אמינות הפרוגנוזה הציונית לבין חיוניות האינטרס של הפרולטריון היהודי המשוקע בה התמצתה בהתבוננות בדבר כורח העבודה היהודית לנדוד בעקבות הבורגנות היהודית ולהימשך אל מקורות התעסוקה היוזמים עלידיה. וגם זה שהנדידה הזאת, בהגיעה לפסגתה בטריטוריאליזציה בארץ-ישראל, היא בהיבט מאמץ עקשני ומתמיד לקידום יעילותו של הבסיס האסטרטגי של מעמד הפועלים היהודי לצורך מאבקו המקצועי והפוליטי. לפיכך מסקנתו של ברוכב היתה כי הציונות אפשרית, כיוון שיש מקום לציונות פרולטרית וכיוון שלפרולטריון יש דרכים משלו להגשמתה.

בשלב האחרון של חייו – שבו חתר ברוכב לשלב יסודות – נעשתה על-ידיו רוויזיה בכל הנוגע למישנתו בתקופה הפועל-ציונית הקלאסית. אי-אפשר לעמוד על מלוא היקף הרוויזיה, שכן כאמור ברוכב לא הותיר הרצאה שלמה, ואת תמונתה נוכל להרכיב על-פי גילויי דעתו בהרצאות שנרשמו ומאמרים.

בשובו לרוסיה באוגוסט 1917 נשא ברוכב בוועידה השלישית של פועלי-ציון (קייב, אוגוסט 1917) הרצאה פרוגרמטית על העבודה בארץ-ישראל. כבר בפתחה ציטט את דברי המשורר "זמנים חדשים, ציפורים חדשות, ציפורים חדשות, זמירות חדשות", וכל זה ללמדך, וכך במפורש, שמה שנאמר לפני 12 שנה איננו הולם יותר את הסיטואציה החדשה. ברצוננו – הכריז ברוכב – "להעשיר ולהגמיש את הטרימינולוגיה שלנו". יש לחדול להשקיף על החיים מתוך תמימות ריאליסטית ולנסח דרישות מן ההיבט הריאלי בלבד. וכאן באה פיסקה עיקרית:

פעם היינו חוזרים וטוענים שהציונות הינה תהליך סטיכי. עלינו רק להסיר מכשולים מדרכה וכך השארנו למעשה את כל עבודת היצירה בידי הבורגנות. אלא שקיימים תהליכים סטיכיים מכאניים ותהליכים

סטיכיים אורגניים. ואם אמרנו בעבר שהחלה ההגירה הסטיכית – לא צדקנו, שכן לפי שעה החלה רק הפעולה האורגנית, ובנידון היה הצדק עם הציונים יותר משהיה עימנו. אנו גם מבינים מניין נבעו דיעותינו אז. היתה זו מעין ריאקציה לדיעה ששלטה בקרב הציונים באותם הימים – שבעצם הכל תלוי ברצון העם. אולם נסיוננו בעבודת ארץ־ישראל הביאנו למחשבות שונות לחלוטין.

וכמסקנה קרא ברוכוב לקידום מדיניות התיישבות סוציאליסטית, תמך ברעיון הקואופרציה והטיף למעורבות יתירה של הפועל היהודי במפעל הבניה הממשי בארץ.

מלות המפתח בהצהרה זאת היו ללא ספק דברי ההסתייגות מהפירוש של התהליך הציוני כתהליך סטיכי מכאני, כלומר מן הטענה שהחלה ומתקיימת הגירה סטיכית של הבורגנות ושל הפרולטריון כאחד לארץ־ישראל, וממילא הסתייגות מן הגישה שנהגה להפקיד את העבודה הקונסטרוקטיבית בידי היוזמה הקפיטליסטית. בארץ רק החלה העבודה האורגנית (שאף היא סטיכית, שכן היא נובעת מכורח החיים היסודיים) הבסיסית, השזורה ומותנית במאמץ ותודעה וולונטריים, וזה דינו של שלב זה שיימשך זמן רב. כאן באה איפוא לידי ביטוי התרסה מרחיקה־לכת נגד האלמנט העיקרי של תורת פועלי־ציון, שתלתה בפרולטריון היהודי משימות מפליגות וריכזה את תפקידי המפלגה בפרולטריון הזה בלבד. על־ידי הדגשת היסוד הוולונטרי לא הכחיש ברוכוב את הפרספקטיבות שבתהליך הסטיכי־המכאני, אלא שבדומה לשלב הקדם־פועל־ציוני העתיק את תמונת הציונות כתהליך אוולוציוני למועד שבו יתם תפקידו של המאמץ החלוצי. אין זאת אלא שברוכוב חזר להקנות תקפות אובייקטיביות למה שגרס לפניו – התנועה התראפוטית, כשלב בלתי־נמנע בתהליך סיגולה של הארץ למפעל הציוני, ולא בכדי ביקש לייסד קבוצות אחווה חלוציות למען עבודת ארץ־ישראל.

אין מקום לטענה כי ברוכוב, באמצעו לעצמו את ההערכה כי לא יתכן בפועל לקדם את המפעל הציוני בלי התגייסות חלוצית, נסתלק לחלוטין מהערכתו את מצבו ומצוקותיו של הבסיס האסטרטגי של הפרולטריון היהודי ומן הפרוגנוזה שלו בדבר דינמיקת ההגירה היהודית. לא ולא. ההתבוננות במציאות היהודית על סתירותיה וכיסופיה לא נשתנתה: הצורך לעצב לפרולטריון היהודי את הבסיס האסטרטגי לא נתבטל, אלא שבמציאות הופרכה הדחיפות של הצרכים האלה והיתה להם עדיין שהות להידחות עד שהמפעל הציוני ייהפך ממפעל של יחידים למפעל של העם. ברם, למעשה, לא עוד רצה ברוכוב לראות את פועלי־ציון כמופקדים על ענייני מעמד הפועלים

היהודי בלבד, ורק במישור הנוגע לתהליך השתלבותו במשק ובחברה בארץ. כלומר מעורבותה של מפגלת פועלי-ציון במפעל הציוני, אי-אפשר היה לה להיות הסתגלות לטטיכית ההגירה הפרולטרית, שכן זאת לא פעלה כלל ועיקר, ואם הושתה טטיכית ההגירה הפרולטרית, לא כל שכן חל הדבר על הציפיות לזרימת משאבי ההון היהודי ועל התפקיד היוצר של הבורגנות היהודית.

הנוסח החדש תבע מפועלי-ציון שיתייצבו על בסיס האחריות הלאומית לכלל המפעל הציוני ושיחדלו לראות עצמם כנציגי אינטרס מעמדי, חלקי. כלומר, שיתגייסו לעבודת ההתיישבות הקואופרטיבית, לעשייה קונסטרוקטיבית סוציאליסטית אשר תרחיב את המסד האורגני של האחיזה היהודית בארץ. על פועלי-ציון להתחיל לעבוד באורח עצמאי בארץ ולשכלל לצורך זה כלים ארגוניים ופיננסיים.

מכל הבחינות האלה הנני מעריך כי ברוכב נמנה באחרית ימיו עם המבשרים את גלי העליה השלישית על זרמיה הוולונטריים הכבירים.

למה ארץ-ישראל?

בעניין זה נקט ברוכב שני הסברים, שהראשון בהם חופף את השלב הקדם-פועל-ציוני והשני – את השלב הפועל-ציוני.

בשלב הקדם-הפועל-ציוני, כשעסק ברוכב בציונות כמפעל תראפוטני, שבו ממלא תפקיד עצום היסוד האישי החלוצי (א'–55), הועיד בו ממלא מעמד מכריע לאידיאל של היסודות החלוציים האלה (א'–74), והאידיאל שלהם היה כהערכתו – האחדות המשולשת של החזון הציוני: גאולת עם ישראל, תחיית תרבות ישראל, שיבה למולדת הקדומה (א'–21).

בקיפולי הניסוח הזה הסתתרה רתיעתו של ברוכב מלראות את הכיסופים לארץ כמרכיב של תפיסה רומנטית, שטענה לקשר מהותי מטפיזי בין העם, תרבותו והסביבה הטבעית שמתוכה צמח. גישה זו, לוא נתקבלה על דעתו, היתה משתמעת כדבקות בעקרונות הפילוסופיה המטפיזית, אשר ברוכב, כחסידו של האמפיריקריטיציזם ושל השקפת בוגדאנוב בפילוסופיה, הסתייג מהם בחריפות. לדידו, קיים יסוד מספיק לקבל את תקפותו של חזון ציון המשולש, האחד, לפי שהוא בגדר אחדות מובנת ומוסכמת אליבא דכולי עלמא ומקובלת על היסודות החלוציים אשר בידיהם ההכרעה באשר להצלחתו או כשלוננו של המפעל הציוני. האחדות – טען – היא בגדר נתון פשוט וברור וה"אוולוציה הפסיכית של היסודות החלוציים ביהדות, המרגישים באופן מוחשי יותר מאחרים את הבידול מבחוץ ההולך ומתגבר, מביאה אותם באורח בלתי-נמנע לקליטת חזון ציון המשולש, האחד" (א'–73).

ואולם, לצד הטיעון הרואה את ארץ־ישראל כחלק אינטגרלי של האידיאל החלוצי היו לו לברוכוב נימוקים למה שכונה אז "פלשתיניזם מעשי", דהיינו, מערכת טענות השאלות מהקשרים ריאליים, המוכיחות למה הטריטוריה האחת ההולמת את מפעל הטריטוריאליזציה של העם היהודי היא ארץ־ישראל. הוא מנה לצורך זה חמישה תנאים־דרישות בלעדיים (א'–147) המתקיימים בארץ־ישראל:

א. המעצמה המחזיקה בארץ־ישראל (תורכיה) אינה בגדר ארץ בעלת משק קפיטליסטי מפותח.

ב. תורכיה חלשה ונאלצת להיות כפופה לפיקוחן של המעצמות הגדולות ועל־כן הן יכולות לאכוף עליה את האינטרס שלהן בפתרון הבעיה היהודית.

ג. יש בארץ אוכלוסיה יהודית היושבת בה מכבר והמוכנה כבר לפרולטריזציה.

ד. המיבנה הגזעי של אוכלוסיית הארץ והמיבנה הפסיכי שלה קרובים לזה היהודי עד כדי כך, שבשיטת התיישבות מתאימה ובהנהלה תכליתית תוכל האוכלוסיה לסגל לה את תרבותנו הרוחנית באופן שלא תיבדל מן היהודים בשום דבר.

ה. הטריטוריה אינה נמצאת בשכנותו של ישוב קפיטליסטי.

אפשר לראות את שני הטיעונים לקבלת ארץ־ישראל כארץ הריכוז הטריטוריאלי כנוגדים האחד את זולתו, שהרי הראשון הוא עקרוני, במובן של הכרח להסתגל למאויי היסודות החלוציים ואילו השני פרגמטי, מעשי. אלא שברוכוב ראה את טיעונו המעשי כמוסיף תוקף לטיעון העקרוני. העדר הנימוקים המעשיים היה הופך את מפעלם של היסודות החלוציים למשימה בלתי־אפשרית.

משהיה להוגה־דיעות של פועלי־ציון ותלה את פרספקטיוות הטריטוריאליזציה היהודית בדינמיקה של ההגירה היהודית, נתערערה שיטת הטיעון העקרוני במשמע של הכרח ההסתגלות לאידיאלים של הגורם החלוצי וממילא של הטיעון המעשי. ארץ־ישראל היתה צריכה ליהפך לחוליה של הפרוגנוזה. ואומנם גיבש ברוכוב את הפלשתיניזם הפרוגנוסטי דהיינו "ארץ הריכוז הסטיכי של ההגירה היהודית תהיה ארץ־ישראל" (א'–280). שכן ארץ־ישראל היא אכסניה בינלאומית (שם), אשר ההון הגדול לא יכול להיאחז בה על שום אופי של השוק (הצרכנים נבדלים כאן מאוד בטעמים, בהרגליהם, בצרכיהם) ועל כן חולש על המשק היצור הזעיר (כמו בשווייץ).

ארץ־ישראל כאכסניה בינלאומית מצטיינת בתרבותיות גבוהה ובהעדר תרבות עצמאית, שכן האוכלוסים של אכסניה בינלאומית מגלים פתיחות לפני תרבותם של האורחים מבחוץ. אין הם מטפחים סגירות לאומית ואין הם

יודעים לא את הלאומיות ולא את השוניניזם.

מכאן שדרגת ההתפתחות של משק הארץ תואמת את המהגרים היהודים, וכיוון שאינם צפויים למיגבלות ולעויינות כלזרים, הם יצליחו ליטול לידיהם "את פיתוח כוחות-הייצור של ארץ-ישראל, והאוקלוסיה המקומית תתבולל בקרב הימים, התבוללות כלכלית ותרבותית, ביהודים" (א'–283). זאת ועוד: הן לפניו והן בשלב הפועל-ציוני הקלאסי נמנע ברוכוב מלקרוא לארץ בשם ארץ-ישראל אלא רק פלשתינה. והשימוש בלשון פלשתינה נשתגר בקרב פועל-ציון כמחוות התנגדות לכל הנסיונות לייסד את הכמיהה לארץ על תשתית רומנטית-היסטורית. אלא שאף בסוגיה זאת נתחוללה בברוכוב תמורה בתקופה שבה ניסה לשלב יסודות. התמורה החלה עוד בארצות-הברית, כשהיה מעורב בתנופה למען קונגרס יהודי עולמי; במאמרים שפירסם בבטאון הפוליטי "דער אידישער קאנגרעס", שבהם נזקק ל"ארץ-ישראל", נקט כינוי זה במפורש. את נאומו הפרוגרמטי בקיבוץ כינה ברוכוב בהדגשה "עבודת ארץ-ישראל" והטעים את שימוש הלשון. "לפני 12 שנים [...] – הצהיר שם ברוכוב – "לא נתנו לבנו לרומנטיקה, לקישוט ולציפוי [...] מאז ועד היום נשתנו דברים רבים [...] לפיכך בא עתה הוועד המרכזי עם טרמינולוגיה חדשה, חמה יותר: שכן מותר לנו ואף צריכים אנו גם עתה להזדקק ללשון הרגש. מותר לנו וצריכים אנו לומר: ארץ-ישראל – בית יהודי".

ביקורת תורתו של ברוכוב בזמנו

הטעמים שהבאתים בפתח המסה הסיחו כאמור את הדעת מברוכוב האינטגרלי והעמידוהו על מה שנתקבל כברוכוביזם. האחרון נזדהה ביסודו עם המעגל הקלאסי של פועל-ציון ועל-כן לא ייפלא ששלב זה במחשבתו הטביע רושם עז על מחשבת הדור. מראשית פרסומו כמייסד פועל-ציון הפלשתינים נתקבל ברוכוב ביחס קונטרונרסלי, הן בקרב אנשי פועל-ציון והן מחוץ למפלגה זו.

סלע המחלוקת שנתגלע במחנה פועל-ציון פנימה לא נתמקד בניתוח התהליכים האובייקטיביים של הדינמיקה החברתית היהודית: גופי תורה אלה הוכרו כנכסי-צאן-ברזל. העימות נגע רק לשורה של היסקים; ברם, בהמשך הפכה המחלוקת בעניינים אלה ליסוד ההתפצלויות הרעיוניות בקרב פועל-ציון.

ואלה הפלוגתות שחצצו את פועל-ציון:

1. פלוגתת הפלשתינים בין פועל-ציון ברוסיה לבין פועל-ציון כפולין, באוסטריה ואף בארצות-הברית. הללו טענו לתפיסה עקרונית על ארץ-

ישראל. הם עירערו על נחיצותו של הטיעון הפרוגנוסטי, בנימוק שהוא מעמיד את הזיקה לארץ על יסוד מארקסיסטי מכאניסטי. הדבקות בארץ מן הבחינה העקרונית לא נראתה להם כנוגדת את השיטה המארקסיסטית. הם מצאו תימוכין לעצמם במארקסיזם הדיאלקטי, המעמיד את התמורה על ההשתלשלות האימננטית של האובייקט (במקרה זה העם היהודי על מרכיביו ההיסטוריים) ולא רק על היחס בין האובייקט לסביבה (הסתגלות).

2. ההשתתפות בקונגרס הציוני. האולוציה הרעיונית של ברוכוב, שהניעתהו לשלול את אחדות הפעולה של פועלי-ציון עם ההסתדרות הציונית הכללית ואת עשייתם בקונגרס הציוני ובמוסדותיו, גרמה לשהייה ולמבוכה. השוללים את גישתו, אף אם הסכימו להשקפתו, שמאבק אידיאולוגי נמרץ של פועלי-ציון בקונגרס איננו רצוי ואין בו תועלת מעשית, לא יכלו לאשר את המסקנה שפועלי-ציון יוציאו עצמם אל מחוץ לקונגרס הציוני ומוסדותיו. לדידם, התעלם ברוכוב מהשפעת-הגומלין שבין הכרעות הקונגרס ויוזמותיו לבין הצעדים והמגמות לארגונו ולהכוונתו של הישוב היהודי בארץ. אפילו אם היה אפשר שלא לראות את הקונגרס כפרלמנט לכל דבר, ואף אם בלט פה ושם אופיו כהתנסות פרטיקולרית של הציונות הכללית, הרי משטרח לעצב מוסדות לישוב – הוא הקים דפוסים של שלטון עצמי, מוקדי כוח של המדינה היהודית בדרך, והכרעותיו בכל הנוגע לאלה נתעלו למדרגת חקיקה המעצבת מימסד. ישיבתם של פועלי-ציון בקונגרס היתה איפוא חשובה בראש וראשונה על-מנת לסייע ככל האפשר בשילובם בארץ במוסדות השונים שנבחרו מטעם הקונגרס ואשר קבעו את גורלם של תקציבים וכיווני הפעולה של הגופים שהופקדו עליהם. סוגיה זו היא שגרמה לפועלי-ציון בארץ שיזדהו יותר ויותר עם פועלי-ציון האוסטריים (קפלנסקי) ופועלי-ציון האמריקניים. עניין זה מתקשר לפלוגתת הקואופרציה.

3. הקואופרציה והקונסטרוקטיוויזם. בקונצפציה הקלאסית של פועלי-ציון לא שלל ברוכוב את הקואופרציה כיוזמה פרטיקולרית. הוא רק הסתייג מן האידיאולוגיה הקואופרטיוויסטית, כדרך להיאחזותם של פועלים יהודים בארץ. הפועל מחוסר-האמצעים איננו יכול, מטבע מהותו הסוציאלי, לבנות משק לעצמו. עליו למצוא את פרנסתו בשוק העבודה המוקצה על-ידי היוזמה הקפיטליסטית. אין זה מבטל כמובן את האפשרות להקים פה ושם קואופרטיב יצרני אם הדבר מתאפשר בשל נסיבות מסוימות (הקואופרטיב בסג'רה). אלא שאין לתלות בזה תקוות מפליגות ואין להעלות את העניין למדרגת שיטה. התומכים בנסינות לשילוב הפועלים היהודים במפעלים קואופרטיוו-יים ראו לנגד עיניהם את חולשת היוזמה הקונסטרוקטיווית הקפיטליסטית בארץ, את הצטמקותו של שוק העבודה המצוי בעטיה של התחרות הפועל

הערבי, ונשתכנעו שבלי מאמץ להקמת משק עצמי אין אחיזה לתקוות בדבר סידור המוני פועלים יהודים בארץ. הלבטים האלה הונחו בתשתית הרעיונית בדבר קונסטרקטיוויזם בלתי-קפיטליסטי שתבע שילוב של כוחות חלוציים והון לאומי.

כך נתערערה והלכה בעיני פועלי-ציון בארץ ההפרדה החדה בין התפקידים היוצרים לבין התפקידים המשחררים. שכן, אם מעמד הפועלים היהודי צריך גם לבנות תשתית למשק פועלים עצמי, אין הוא יכול להסתפק במה שהוא מקיים על-ידי קופת פועלי ארץ-ישראל. עליו לנסס לעצמו אמצעים רבים ככל האפשר מן המשאבים של ההסתדרות הציונית המופעלים בארץ ואף לעודד אותה להרבות בהם. דבר זה חייב כמובן למאבק במטרה להשיג השפעה בקרב המוסדות שנתכוננו בארץ והפקדו על כספי החלוקה הציונית. גם מחוץ למחנה פועלי-ציון עוררה רתיעה ההחלטה של פועלי-ציון ברוסיה שלא להשתתף בקונגרס הציוני. שכן על-ידי-כך ניתקו עצמם חוגי פועלי-ציון מעל המחנה הציוני ברוסיה. אבל כיוון שארגוני פועלי-ציון נצטמקו מאוד בתקופת השפל בין 1907 ל-1914, לא נודעה להחלטה זו משמעות מעשית. פרדוקסלית הביאה החלטה זו נזק רב יותר לפועלי-ציון עצמם, שכן הם הורחקו מעל אחד המקורות החשובים לגיוס כוח-אדם לשורותיהם ואף קיפחו הרבה אפשרויות פעולה לגאליסטיות-למחצה בחסות ההסתדרות הציונית.

ברם, לפי שההסתדרות הציונית הועמדה בהתמודדות חריפה עם ה"בונד", מצאה בקונסטרקציה הברוכוביסטית עזר-שכנגד בוויכוח, ועל שום כך היה הברוכוביזם, משנשתלב במערכה נגד ה"בונד" ונגד המגמות האסימילטוריות בקרב הסוציאלידמוקרטיה הרוסית, תופעה אידיאולוגית שבירכו עליה.

תורת ברוכוב ומבחנה ההיסטורי

תורת ברוכוב, ככל קונסטרקציה אידיאולוגית, ביקשה להיתפס כאחדות אינטגרלית, מה גם שברוכוב ראה את החתירה למוניום כסגולית לגישתו בפילוסופיה וסוציולוגיה. ברם, כוונות לחוד, וגלגוליהן במציאות לחוד. ככל אידיאולוגיה – עשויה גם תורת ברוכוב רבדיס-רבדים שונים, הצצים לפרקים ונעלמים – הכל בהתאם לאתגרים הניציבים על דרכה ההיסטורית. במרוצת דברי-ימיה של התנועה הלאומית היהודית נבחנה אמינות התיאור-ריה הברוכוביסטית לפי כושר הסתגלותה בסיטואציות היסטוריות-פוליטיות שונות. כלומר, בכושרה לשמש מסגרת פוליטית מאגדת ותשתית עיונית למערכות אידיאולוגיות. לצורך הבהרת העניין אני מבחין בתורתו של ברוכוב בין שני מיגבשים: האחד, הנענה לסוגיות העוסקות בליבוני הבעיה

היהודית בארצות הגולה, והשני, המבקש לצרף נדבכים לתבנית קונקרטי של ההגשמה הציונית בארץ. טיבו של המיגבש הראשון שהוא עוצב מעיקרו בנסיבות הפזורה היהודית וענה על מצוקות רעיוניות ופסיכולוגיות של הכוחות הציבוריים והפוליטיים היהודיים שם במאבקם נגד הכפירה האנטי-ציונית, ומכאן קסמו שלא נתעמעם. ואילו המיגבש השני, שהתיימר לשקף את התהליכים המתחוללים בארץ, נתייחד כל-יך בתלישותו, והיה תמים כל-יך ונטול אחיזה, עד שיחס הביטול שנתעורר כלפיו בחוגי תנועת הפועלים בארץ התפשט על התורה כולה. לשון אחרת: נתגלע פער בין יחס ההוקרה לברוכוב ולמורשתו האידיאולוגית של חלקים נכבדים בקרב תנועת הפועלים הציונית ובקרב תנועות הנוער הציוניות בגולה, לבין יחס הגובל בביטול בקרב תנועת הפועלים בארץ.

הנני מודע לעובדה שבנסחי את הדברים כך אני עלול לגלגל עלי תגובות נזעמות. ברם, על-אף שאני מכיר בזיקת-הגומלין ההיסטורית והאידיאולוגית שבין שני המישורים, אינני רשאי להתעלם מן העובדה שאחת מחולשותיה המובהקות של המציאות הפוליטית-רעיונית והחברתית בארץ, זו הנטיה שלא לשלב שילוב הדוק ומתמיד את בעיית העם היהודי המודרני עם בעיית ארץ-ישראל. אפשר אומנם לתרץ ולומר שהפער היה תוצאה בלתי-נמנעת של השוני בין ממשות החיים היהודיים בגולה מצד אחד, והחיים בארץ מצד אחר, כלומר, שהממשות הפסיכולוגית היתה עמוסת ניגודים, שמקורם בדיפרנציאציה בין המימסדים הממלכתיים-כפייטיים מחד גיסא והאוטונומיים-וולונטריים מאידך גיסא. ועל כן קרה, לעיתים בהיסח-הדעת, שהיסודות הדבקים-מטבעם של הבעיה היהודית נפרדו בתודעה, ובתהליכי ההכרעה ניתנה עדיפות שבתשומת-לב, או בהלך-רוח, לאחד מן הצדדים.

על שום הדברים האלה נודעו פרקי-זמן בשנות העשרים, בשנות השלושים ואף לאחר-מכן, כאשר האינטליגנציה והנוער היהודיים וארגוני הפועלים היהודיים-הציוניים בגולה חתרו, בלחצו של הטיעון המארקסיסטי, לרומם את תרומתו העיונית של ברוכוב למדרגה של תורה הגמונית (ברוכוביזם); ואילו בארץ, היה אפשר שתתקיים בו בזמן נטיה לפאר את הקונסטרוקציות של סירקין ושל גורדון. התפצלות זאת גרמה לפרצות משמעותיות, בתוך הפדרציות העולמיות של התנועות, בין גישות הארצישראליות לבין גישות נציגי הגולה, מה גם שהכרת סירקין וגורדון לא העמיקה בגולה בתקופה שבין שתי המלחמות. והוא הדין כאשר לידיעת ברוכוב בארץ.

אלא התרת הקשר בין הדבקים היתה בגדר פן אחד של התהליך הרעיוני-פוליטי, כאשר הפן השני, בניגוד לו, מבקש לקיים ולאמץ את האחדות התיאורטית. ואומנם תפיסת הבעיה היהודית על היבטיה כתהליך אינטגרלי

אחד הביאה אותן התנועות בציונות שהיו מארקסיסטיות בהרבה או במעט, שלא להמיש מבטן מתורתו של ברוכוב וליישמה ככל האפשר בקונסטרוקציות האידיאולוגיות. לזכותם של המעטים ייאמר, שהם חברו להפקיע את ברוכוב מן האינטרפרטציה הקלאסית של פועלי-ציון ולהציגו במיגוון המעגלים שבתורתו (לעניין זה שייכת טרחתו הברוכה של זלמן שזר בתרגום ובפרסום כתבי ברוכוב הראשונים בעברית – ב. ברוכוב, כתבים נבחרים, תל-אביב, תש"ד). זאת ועוד: כל אימת שהמציאות האידיאולוגית של התנועה הציונית בגולה אכפה שם את ההזדקקות לתורת ברוכוב, נאלצו הגורמים המופקדים על ענייני ההסברה בארץ לחזור ולגלותו בעצמם. אפשר על כן לומר שהנהייה אחר ברוכוב ידעה תקופות של גיאות ושפל, כשמוקדי ההתגעשות נמצאים על-פירוב מחוץ לארץ-ישראל, וזו האחרונה נתחייבה לכוף עצמה לנחשולי הגיאות ולהשתלב בזרם בדרך זו או אחרת.

לתורת ברוכוב אקטואליות מסוימת בוויכוחים בני-זמננו על שאלת היהודים ופתרונה הטריטוריאלי, וככל שחוזרת ומשפיעה על מחשבת הדור התורה המארקסיסטית בפירושיה השמאלניים החדשים כן מתגדלת יוקרתו של ברוכוב בקרב חוגי האינטליגנציה היהודית הנוגעים ומתערבים בשמאל החדש.

להלן אנסה להציג בקצרה את הסוגיות אשר בזיקה אליהן נודעת לשיטת ברוכוב רלוונטיות חזקה, פחות או יותר, גם בימינו.

1. בעייתו של היהודי הנתון בתנאי בידול ודחיקה, אשר מקורם בעוינות הסביבה, תופעה ששינוי המשטרים לסוציאליסטיים בחלקים מסוימים של העולם לא החלישה כל עיקר. נהפוך הוא, היא זכתה דווקא שם לגילוי אימתני וחתרה לעקירה טוטאלית (ראה לאחרונה את התעמולה האנטישמית ברוסיה הסובייטית). טענתו של ברוכוב שבעיית העם היהודי איננה פונקציה של משטר קפיטליסטי חוזרת ומתאשרת במציאות המודרנית. הסתייגותו מן ה"פרוגרס" כביכול מהדהדת כיום כראיית-נולד מפוקחת ביותר.

2. ההגירה הכרוכה בפזור היהודים בארצות שונות איננה מפיגה את חריפות הבעיה היהודית אלא מפיצה אותה יותר ויותר ומרחיבה את חזית העוינות, הגם ששערי הארצות אינם פתוחים לפני מהגרים חדשים והן נוקטות ברירה קפדנית באשר ליסודות הרצויים להם. היהודים, אשר עמידתם בארצות הפזורה ממשיכה להיות עמידה של מיעוט אקסטריטוריאלי, נתונים לחשש מפני עקירה ולחיפוש אחרי מקלט. ולעניין זה קולעת התבוננותו של ברוכוב שכל בקשת מקלט ליהודי מהגר, שאין עימה ביטול השתייכותו למיעוט אקסטריטוריאלי, אין בה עדיין פתרון.

3. לעניין זה נדרשת אף גישתו של ברוכוב בדבר האופי הבינלאומי של

הבעיה היהודית והאינטרס של המדינות בעלות-נגיעה בדבר, לקדם פתרון על-ידי הבטחת שלומה ובטחונה של המדינה היהודית. אפילו הופרך ברוכוב בכל הקשור לראייתו את השתלבות הערבים במפעל הטריטוריאליזציה של העם היהודי בארץ-ישראל, תקפה בהחלט המסקנה המעוגנת בתורתו, שהעולם איננו יכול לשקול את בעיית פלשתינה כהתנגשות של שני עמים שהאחד מהם הוא עם של פליטים (ערבים) אשר נעקרו בגין יומרות היסטוריות-רומנטיות-לאומניות של עם אחר (יהודים), ואילו השני – אחוז דמיונות סרק לאומניים. שיטת ברוכוב איננה נותנת להשכיח, בחוגים שונים הנוטים לגינוי היהודים, כי האחרונים הם אומת פליטים טוטאלית, שהעולם חוזר ומקיא אותם מקירבו שוב ושוב בעת משברים קטנים וגדולים הפוקדים אותו ללא הרף.

ואחרון-אחרון: עצם השיטה הברוכוביסטית, מבלי להיכנס להערכת צד האמת שבמרכיביה, היא כלי יעיל פה ושם לצורך מתן לגיטימציה לציונות בחוגי השמאל המארקסיסטי בעולם, הידוע בגישתו המיליטנטית האנטי-יהודית והאנטי-ציונית. זו גם הסיבה שהנוער היהודי האינטלקטואלי בעולם חוזר אל תיקון עולמו הרעיוני כשהוא מסתייע בקונסטרוקציות של ברוכוב בהקשרים היסטוריים שונים. המדובר בנוער יהודי אינטלקטואלי ולא בתנועת הפועלים היהודית, שכן זו האחרונה איננה בנמצא עוד. מאז תחזיותיו של ברוכוב חל תהליך נמרץ של דפרולטריוזציה יהודית בכל קיבוצי היהודים בעולם – תופעה שנטלה מן הברוכוביזם כל יסוד של אידיאולוגיה מעמדית פרולטרית, הגם שהותירה ממנו אלמנטים שאקטואליותם לא פגה לחלוטין.